

LUMEA VIRTUALĂ: AVATARURI ȘI FANTOME

SERGE TISSERON

LUMEA
VIRTUALĂ:
AVATARURI
ȘI FANTOME

TRADUCERE DIN FRANCEZĂ DE
Alina Bodnaru

PSIHOLOGIA
PENTRU
TOȚI
PPT

3
TREI

EDITORI

Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

DIRECTOR EDITORIAL

Magdalena Mărculescu

REDACTOR

Victor Popescu

DESIGN

Alexe Popescu

DIRECTOR PRODUCȚIE

Cristian Claudiu Coban

DTP

Corina Rezai

CORECTURĂ

Rodica Petcu
Lorina Chițan

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a
României**

TISSERON, SERGE

Lumea virtuală. Avataruri și fantome/

Serge Tisseron ; trad.: Alina Bodnaru. –
București : Editura Trei, 2013

ISBN 978-973-707-421-8

I. Bodnaru, Alina (trad.)

159.9:004

ISBN 978-973-707-421-8

Titlul original: Virtuel, mon amour.
Penser, aimer, souffrir à l'ère des
nouvelles technologies

Autor: Serge Tisseron

Copyright © Éditions Albin Michel,
2008

Copyright © Editura Trei, 2013
pentru prezenta ediție

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

CUPRINS

Introducere	7
I Cotidianul meu virtual	11
1 Voci fără trupuri	16
2 Identități în perpetuă schimbare	29
3 Adevărat să fie!	41
II Dublu clic și mai mult de-atât: noile feluri de a fi împreună.....	55
4 Noua Hartă a Tandreței	59
5 Familia mea este internetul	75
6 Ecranele mele și convingerile mele.....	91
7 Bulversarea spațiului și a timpului	107
8 Am devenit cu toții dependenți?	118
III Niciodată fără avatarul meu: viața mea în spațiul virtual	133
9 Adevărat sau fals, eu decid!.....	139
10 Striptease-ul avatarului	154
11 Când avatarul explorează timpul	172
12 La întâlnirea cu mama pierdută.....	185
Concluzie	201
Mulțumiri	209

INTRODUCERE

Mulți dintre contemporanii noștri se îndrăgostesc, se despart și se mint altfel decât odinioară, în lumi care poartă nume ca Sentimente.ro, Facebook, eBay, *World of Warcraft* sau *Second Life*. Și totul într-o asemenea măsură încât internetul seamănă azi mai puțin cu „inteligența colectivă” care ni se promitea în urmă cu zece ani¹, cât mai degrabă cu un nod gigantic de interconexiuni, cu părți luminoase și zone obscure, având chiar un inconștient al său. Site-urile dedicate dezvoltării personale coexistă cu cele pentru cei care învață să-și manipuleze aproapele; toate fantasmele sexuale imaginabile sunt reprezentate aici, iar conținuturile sunt alăturate fără altă ierarhie decât aceea dată de numărul de accesări — vezi celebrul sistem Google. Până și cel mai abject subiect are un loc al său pe internet, cum ar fi site-urile pedofile pe care poliția le folosește ca să-i atragă și să-i identifice pe utilizatori. Și, bineînțeles, această interconexiune permanentă a emoțiilor, viselor

1 Lévy P., *L'Intelligence collective*, La Découverte, 1994.

și fantasmelor suscită noi maniere de-a fi împreună, de a iubi, de a face schimbări și de a suferi.

Dar, înainte de a intra în profunzimea acestor relații moderne, vom începe prin a aminti ce anume le-a deschis calea. Deoarece dacă faimoasele tehnologii de informare și comunicare (TIC) ne bulversează în fiecare zi obiceiurile, înseamnă că eram pregătiți pentru această lume nouă de multă vreme. Înainte de toate, datorită telefonului, acest bătrân telefon de treabă căruia i-am făcut atât de bine loc în viețile noastre, încât ni se pare natural să vorbim unii cu alții fără să ne vedem. Apoi, prin avântul extraordinar al fotografiei, care ne-a făcut să acceptăm că imaginile în care nu ne recunoaștem ne reprezintă totuși, până într-acolo încât sunt capabile să ne redea identitatea schimbătoare și multiplă. În sfârșit, am fost pregătiți prin îndrăgitul televizor, care ne impune în fiecare zi programe în care se amestecă atât de bine documentarele și ficțiunea, încât adeseori renunțăm la a mai face distincție între ele.

Aceste trei schimbări au avut în viețile noastre consecințe considerabile, de care nu ne dăm seama întotdeauna. Unele forme de legături se estompează, în timp ce altele abia văd lumina zilei, iar relațiile virtuale se juxtapun cu relațiile reale, ajungând, uneori, până într-acolo încât să le ia locul. De exemplu, mă simt singur și fac rost imediat de vreo sută de prieteni dispuși să m-asculte și cu care pot schimba câteva cuvinte afectuoase pe web. Sau cunosc doar câteva persoane la mine în cartier ori la serviciu și, grație internetului, întâlnesc scriitori și artiști dintre care unii sunt celebri sau actori și cântăreți și mă simt flatat atunci când oamenii aceștia acceptă să stea de vorbă cu mine. În schimb, desigur, mi se întâmplă să fiu mai puțin disponibil pentru cei care locuiesc sub același acoperiș cu mine... Există o formulă care are pretenția că poate rezuma situația: „Cel

de departe devine apropiat, iar aproapele devine străin.“ Dar acest aproape și acest străin nu sunt echivalenți. Aproapele care se îndepărtează este un cunoscut pe care-l putem atinge și alături de care putem oricând lămurii o anumită ambiguitate. În timp ce străinul care devine apropiat este cu totul diferit... A doua parte din cartea noastră va explora toate fațetele acestui nou stil de a fi „împreună“.

În sfârșit, într-o a treia parte, vom încerca să înțelegem ce anume incită un număr tot mai mare dintre semenii noștri să-și petreacă o parte din viață în fața unui mic ecran. Pentru că se pot „lipi“ de internet la orice vârstă, după cum o demonstrează succesul site-urilor de vânzări online pentru pensionari. Dar ce ne determină ca, atunci când vrem să intrăm pe net doar pentru trei minute, să rămânem cu ușurință trei ore? Cum se transformă un adolescent într-un pilot virtual de avion de vânătoare? De ce un tată, până atunci aparent echilibrat, devine pasionat de creșterea porcilor virtuali până într-acolo încât să-i consacre acestei activități toate serile lui? Ca să înțelegem toate aceste lucruri, ne vom interesa de „avataruri“. Acest cuvânt, care desemnează în religia hindusă diverse încarnări pe pământ ale zeului Vișnu, servește drept termen generic pentru figurinele care au rolul să ne reprezinte pe ecran. Avatarul poate fi redus la un fel de logo sau poate fi încărcat cu un mare număr de detalii personale, dar, în toate situațiile, ne este indispensabil pentru a intra și a interacționa în spațiile virtuale, tot așa cum cardul nostru, ca să retragă bani, are nevoie de un automat bancar! Cele mai cunoscute avataruri sunt micile personaje de pe Messenger, ce ne permit să ne dăm seama dacă interlocutorul nostru este „prezent“ sau „absent“ pe internet, iar cele mai complexe sunt creaturile fantastice din jocurile video. Dar putem considera că și stelele care reprezintă fiecare

utilizator al unui site de vânzări online precum eBay fac parte din aceeași categorie.

Avatarurile sunt ambasadorii noștri în lumile virtuale și totul depinde de rolul pe care li-l acordăm. Pentru unii nu sunt decât o cheie spre a pătrunde în aceste lumi, dar pentru alții sunt cu mult mai mult. O tânără, adeptă a *Second Life*, îmi explica într-o zi că simte realmente cum „o gâdilă bulele“ atunci când avatarul ei plonjează într-un jacuzzi virtual! Totul depinde de capacitatea noastră de a ne transpune în marionetele însărcinate să ne reprezinte. Romanul și cinematografia au avut deja ecou în această privință: eroina filmului lui Buñuel *Viața criminală a lui Archibaldo de la Cruz* scoate un strigăt atunci când eroul atinge sânii manechinului de ceară în mărime naturală care o reprezintă! Avatarurile, în ziua de azi, au puterea de-a ne face să simțim ca fiind adevărate nu numai emoțiile, ci și senzațiile virtuale.

În sfârșit, vom încerca să înțelegem ce se întâmplă atunci când unii dintre oamenii zilelor noastre fac din computerul lor un interlocutor cu drepturi depline, până într-acolo încât așteaptă de la el cea mai mare parte a satisfacțiilor pe care le oferă o relație reală.

Indiferent dacă ne bucură sau ne alarmează aceste schimbări, ele arată că, prin intermediul lor, am intrat deja într-o lume în care avem o viziune diferită asupra trupului și a dorinței, asupra celuiilalt și chiar asupra realității...

COTIDIANUL MEU VIRTUAL

Știți probabil povestea aceluia copil care se plimbă într-o pădure și-l strigă întruna pe lup fiindcă vrea să știe în fiecare clipă ce face. Îl întreabă: „Lupule, unde ești? Ce faci? Mă auzi?” Și lupul îi răspunde: „Sunt acasă. Îmi iau izmenele, îmi pun șosetele” etc. Acest joc cu întrebări și răspunsuri îl informează pe copil despre iminența venirii lupului: când acesta își pune izmenele, nu există niciun pericol, pentru că abia începe să se îmbrace. Dar când își pune căciula, deja e mai bine s-o ia la fugă! Acest cântecel îl învață pe copil, în mod evident, să numească hainele și să țină minte etapele îmbrăcatului. În același timp îl familiarizează și cu faptul că acela pe care nu-l vedem — aici, lupul — se poate gândi la noi! Pentru că puștiul ar fi foarte trist dacă lupul ar uita să vină să-l mănânce! Momentul în care fiara apare și strigă „Hau” provoacă, de altfel, o bucurie intensă în sufletul copilului.

Nu se întâmplă, oare, același lucru cu telefonul nostru mobil? Îi sunăm pe apropiați întrebându-i unde sunt și ce fac, cam tot așa cum copilul îl întreabă pe lup unde se află. În ambele cazuri, o facem ca să ne asigurăm

că aceștia nu ne uită, fiindcă, altfel, ne vom trezi singuri! Ne prefacem că ne interesează că interlocutorii noștri urcă sau coboară din tren sau că sunt pe malul mării ori într-o cafenea. În realitate, singurul lucru care ne preocupă este să ne asigurăm că se gândesc la noi! Chiar înainte de apariția internetului, telefonul mobil a făcut din fiecare dintre noi centrul unei mici lumi pe care o guvernăm și în jurul căreia ne-ar plăcea să se învârtă totul.

Să ne amintim. Nu e multă vreme de când cel care aștepta vești de la cineva aflat departe era nevoit să se supună ritmului în care se deplasa poștașul. Să-i pân-dească sosirea ori să-i iasă în întâmpinare era singurul mod de a-și mai alina nerăbdarea. Odată plecat prețiosul mesager, așteptarea reîncepea până la următoarea lui sosire, după-amiază sau a doua zi, după cum locuiai, la oraș sau la țară. Erau doar unul sau doi poștași pe zi. Însă cel care aștepta ar fi vrut să fie de o sută de ori!

În anii '60, instalarea telefonului a dat așteptării un alt ritm și, totodată, noi exigențe. Să rămâi aproape de faimosul aparat și să curmi orice altă conversație au devenit regula de bază. Era perioada în care renunțai să mergi la toaletă doar ca să nu ratezi o convorbire importantă.²

Întinsă pe un pat, Petra von Kant, eroina lui Fassbinder, plânge lângă telefonul tăcut și nu îndrăznește să se îndepărteze de el. Era, totodată, epoca în care, într-o familie, fiecare încerca să prelungească firul telefonului ca să aducă prețiosul aparat până în camera lui, pentru a avea puțină intimitate. Asta pentru că, la vremea respectivă, vorbitul la telefon era considerat un lucru intim. Era jenant atât pentru cel care vorbea și nu dorea să fie ascultat, cât și pentru cel care trecea pe lângă el și putea să-l audă.

2 Barthes R., *Fragments d'un discours amoureux*, Seuil, „Tel quel“, 1977.

Manierele de-a telefona s-au schimbat mult odată cu trecerea timpului, un singur lucru însă a rămas la fel: folosirea telefonului este oarecum un mod de a nega despărțirea. Confruntat cu un copil neliniștit care se juca fără încetare manevrând o sfoară, psihanalistul englez Winnicott îndrăznește să facă o comparație: „Îi explicam mamei că fiul său încerca să nege despărțirea prin jocul cu sfoara, tot așa cum o negăm cu toții atunci când recurgem la telefon.”³ Dar, multă vreme, telefonul s-a dovedit a fi o sfoară proastă! Trebuia să ții urechea lipită de receptor, iar vocea interlocutorului nostru era adeseori înăbușită, de parcă ar fi ieșit din spatele unei măști. Această voce deformată și accesibilă doar prin intermediul unui cablu părea să spună: „Suntem bine așa, unul departe de celălalt.” Tehnologiile digitale nu numai că au făcut vocea interlocutorului nostru mai clară și mai prezentă, dar au și transformat într-o banalitate posibilitatea de a comunica în orice moment. În schimb, nu știm niciodată ce se pregătește să facă interlocutorul nostru atunci când vorbim cu el... Dar bătrânul telefon analogic schimbase deja legătura noastră cu ceilalți, cu noi înșine și cu spațiul; pregătise terenul pentru cultura digitală.

3 Winnicott D.W., *Joc și realitate* (Opere 6), Editura Trei, 2006.

1

VOCI FĂRĂ TRUPURI

Să revenim la cele trei întrebări telefonice ritualice. Ele ne aruncă într-un alt timp... și nu numai prin asemănarea lor cu cântecelul *Unde ești, lupule?* Aceste întrebări există, într-adevăr, pentru copil cu mult înainte ca el să le poate cânta.

Prima întrebare — „Unde ești?” — este cea pe care mama i-o pune copilului ei atunci când nu-l vede. Alteori, ea știe unde este, dar, îngrijorată că nu-l mai aude, îl strigă: „Ce faci?” Și, mai târziu, când îi va pune întrebări pe marginea manifestărilor crescânde ale independenței lui, ea îi va striga prin ușa încuiată a camerei: „Ești singur?” Cât despre copil, acesta învață repede să folosească la rândul său cele trei formule. De îndată ce învață să vorbească, își întreabă mama, pe care n-o mai vede: „Unde ești?”, „Ce faci?” și, mai târziu: „Ești singur?”

Astfel, de fiecare dată când rostim cele trei întrebări, refacem, fără să ne dăm seama, marile etape care au punctat separarea noastră de mamă sau de adultul care i-a ținut locul. Și, la fel ca în cazul relației noastre cu ea, răspunsul de care ne temem cel mai mult e legat,

evident, de cea de-a treia întrebare: „Ești singur?” Dar dacă ființa dragă tocmai se pregătea să facă cu altcineva ceva ce ne-ar fi plăcut să facem împreună? Ce trădare! Nu e vorba neapărat de o întâlnire amoroasă, ci de o simplă bucurie împărtășită, cum ar fi să bea un pahar cu vin, să ia masa sau pur și simplu să se distreze împreună. De aceea răspundem cel mai frecvent că suntem singuri. Cum, în general, interlocutorul nostru vrea să ne creadă, lucrurile rămân așa cum sunt. Asta nu aduce neapărat certitudinii, dar cel puțin evită întrebările jenante... Deoarece cum poți împiedica pe cineva aflat la distanță să facă ce-i place?!

„MĂ ASCUȚI?”

O a patra întrebare care se adaugă adeseori celor trei de mai înainte este: „Mă auzi?” Problemele de transmisie justifică în general această precauție, mai ales dacă suntem în mișcare. Dar adevăratul motiv pentru care o rostim este altul. În momentul în care spunem: „Mă auzi?”, întrebarea care ne frământă este de fapt: „Mă ascuți?”

Psihanaliștii constată asta în fiecare zi. Preluând de la Freud obiceiul de a-și întinde pacienții pe canapea, au descoperit că un mare număr dintre aceștia trăiesc drept neliniștitor faptul că nu-și văd și nu-și aud interlocutorul. Dacă la începutul secolului XX această situație părea să favorizeze monologul, astăzi pare mai degrabă că-l împiedică: avem nevoie să ni se răspundă ca să ne asigurăm că suntem ascultați. Unii au nevoie chiar să vadă că sunt priviți ca să poată vorbi cu ei înșiși!

Bineînțeles, această neliniște a existat dintotdeauna mai mult sau mai puțin, dar pe vremuri ne făcea să

zâmbim. Într-un clip publicitar francez apărut în urmă cu vreo 20 de ani, un psihanalist era preocupat să scrie clasică rețetă culinară cu iepure în sos de muștar, în timp ce pacientul său, culcat, îi povestea eșecurile lui amoroase! Astăzi, însă, această neliniște nu mai e trăită doar de pacienții aflați în analiză. Ea ne-a invadat viața cotidiană. Ne temem că nu suntem ascultați. Iar telefonul mobil n-a rezolvat nimic în privința asta!

A ajuns la mine un copil de 14 luni care mergea întotdeauna cu mâna dreaptă lipită de ureche. Familia l-a dus la medic, bănuind că are o problemă la ureche, dar investigația clinică nu arătase nimic anormal. În schimb, întâlnirea cu familia a relevat faptul că micuțul era plimbat în fiecare sâmbătă cu căruciorul de tatăl său, care profita de situație ca să dea o mulțime de telefoane! Copilul își vedea tatăl plimbându-se fără încetare cu mâna lipită de ureche și începuse să-l imite. N-avea nici cea mai vagă idee ce este un telefon mobil, dar adoptase deja gestul folosirii lui. Și mai învățase, probabil, că putem comunica în timp ce facem și un alt lucru: doar nu-l plimba tatăl său și în același timp vorbea cu altcineva?

Iată un alt exemplu. Cu ocazia unei sărbători de familie, o bunică nu putuse să vină. Au decis cu toții s-o sune și s-o salute fiecare. Când a venit rândul unei fete de patru ani, aceasta a apucat telefonul, apoi a fugit în camera ei, și-a luat tricicleta și a început să se plimbe întruna în jurul mesei din salon în timp ce vorbea cu bunica! Și în acest caz, fetița nu făcea altceva decât să reproducă, în felul său, ceea ce observase la părinții ei. La fel ca majoritatea dintre noi, aceștia aveau discuții telefonice în timp ce făceau altceva: vorbeau spălând vasele sau punând masa, ba chiar comunicând prin gesturi cu fiica lor... Pentru aceasta, „a fi mare“ nu însemna doar să ai un telefon, ci și să vorbești făcând și altceva în acel timp.

Problema este că această atitudine se însoțește repede de convingerea că interlocutorul nu e mai atent la noi decât suntem noi la el. Această neliniște e vie în special în adolescență. Ce dovezi avem că, acolo departe, ființa dragă nu ne minte? Întrebările „Unde ești?“, „Ce faci?“ și „Ești singur?“ se învârtesc în mintea adolescentului la fel ca fetița pe tricicletă. Apoi, pe măsură ce ne asigurăm de afecțiunea pe care ne-o poartă cei dragi nouă, avem mai puțină nevoie de răspunsuri la cele trei întrebări. Și, într-o zi, ajungem să ne mulțumim cu prima dintre ele, cea care trece mai bine drept o simplă întrebare de informare: „Unde ești?“ Am devenit adulți...

„FII ATENT, TE SUNAM PENTRU CĂ...”

Să dai telefon reprezintă întotdeauna o manieră de a nega despărțirea, spuneam, dar există și alte moduri de-a o face, unele mai eficiente decât altele. E situația în care începi un schimb de replici cu următoarele cuvinte: „Fii atent, te sunam pentru că...” Această formulă amintește de o lungă plimbare tăcută împreună cu un apropiat. Dintr-odată, rupi tăcerea. Poate celălalt nu e pregătit pentru asta. De unde și rostul lui „Fii atent“, care înseamnă „Poți să mă asculți un pic?“ Cât despre „Te sunam“, acesta este oarecum echivalentul lui „Voiam să-ți spun“; mă port ca și cum celălalt era în gândurile mele mai demult; eram deja într-o conversație interioară cu el și sparg monologul interior ca să-l interpelez: „Sunt pe punctul să-ți povestesc ceva din sinea mea, îmi dai voie s-o spun cu voce tare?“

Telefonul mobil are această putere de a crea iluzia unei conversații neîntrerupte, ale cărei schimburi de replici explicite nu sunt decât partea vizibilă, în timp

ce discursul mut, pe care fiecare îl poartă cu celălalt în sinea lui, ar fi esențialul. Această fantasmă a unei conversații neîntrerupte întretăiate de tăceri, dar nicio dată de rupturi, nu este, în mod paradoxal, cea a vieții amoroase. Ar fi mai degrabă aceea a „distanței liniștite“ a unui cuplu deja format, cu un trecut lung și solid. Iubirea abia înfiripată impune un alt ritm. Îndrăgostiții se apropie, se ciocnesc, se liniștesc, se îndepărtează, se tulbură, o iau de la capăt...

Și, uneori, vocea se gătuie la telefon. Atunci trebuie inventat altceva, o altă formă de a gândi absența, mai puțin „caldă“, dar nu mai puțin senzuală. Este SMS-ul trimis de pe mobil sau, încă și mai potrivit, apelarea la mesageria online, de genul MSN Messenger.

MOMENTUL DESPĂRȚIRII

Vine întotdeauna un moment în care trebuie să ne conformăm evidenței: suntem despărțiți. Și, atunci când este vorba despre o persoană dragă, nu de puține ori această despărțire evocă o alta, care, de obicei, ne pare de neimaginat, mai ales când survine cu adevărat: despărțirea de propria mamă. Psihologii disting patru mari forme de răspuns ale unui bebeluș la această situație.⁴ De cele mai multe ori, reacțiile noastre la telefon nu sunt cu mult diferite!

Copilul care beneficiază de un „atașament sigur“ e capabil să accepte separarea de părinții săi. Plânge, bineînțeles, dar se consolează repede odată ce părintele a dispărut din câmpul său vizual. Se arată în egală măsură

4 Cummings E.M., „Classification of attachment on a continuum of felt security“, în *Attachment in the Pre-School Years*, Greenberg M.T., Cicchetti D., Chicago University Press, 1990, p. 311-338.

capabil să exploreze mediul înconjurător în absența părintelui și să-și exprime satisfacția la întoarcerea lui. Adulții care au dezvoltat un astfel de atașament riscă mai puțin să dezvolte o dependență de telefon.

Bebelușul catalogat de psihologi drept „evitant” se comportă cu totul altfel: manifestă foarte puține emoții atunci când părintele său pleacă sau vine. Și asta pentru că se teme ca părinții să nu reacționeze la emoțiile lui și să-l îndepărteze. Astfel de copii par insensibili, dar realitatea este cu totul diferită. Sunt angajați într-o refulare puternică a emoțiilor pe care le trăiesc, pentru că se tem să nu li se răspundă la ele într-un mod neplăcut. Unii adulți au această atitudine la telefon: nu se pot împiedica să nu pară reci și distanți chiar dacă pe dinăuntru ard de dorința de-a se exprima! Fac asta pentru că se tem ca interlocutorii lor, pe care nu-i văd, să nu reacționeze ca părinții lor odinioară și să-i lase singuri cu emoțiile lor.

O a treia categorie de copii se constituie din cei care prezintă un „atașament ambivalent”. Spre deosebire de cei de mai înainte, manifestă o foarte mare depresie la plecarea părintelui... și o cvasiindiferență la întoarcerea lui. De fapt, le este atât de teamă să nu fie abandonați, încât fac eforturi teribile să se detașeze de părintele care lipsește... într-o asemenea măsură încât, epuizați, la întoarcerea acestuia nu mai au resurse să comunice cu el. Nu e cumva ceea ce se întâmplă atunci când, după ce am așteptat îndelung un telefon, hotărâm să punem în funcțiune robotul și să ne prefacem că nu suntem disponibili?

În sfârșit, copilul care a dezvoltat un „atașament dezorganizat” reacționează în mod brutal și paradoxal la absența celor dragi. Dar această atitudine e oglinda a ceea ce a suferit odinioară din partea părinților săi. Aceștia au trăit, de fapt, adeseori, traumatisme grave: